

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Факультет № 6
Кафедра соціології та психології**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни Сучасні напрямки прикладної юридичної психології
вибіркових компонент освітньої програми другого (магістерського)
рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

за темою 9 Психологічні основи проведення окремих слідчих дій.

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30. 08. 2022 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 26.08.2022 р. № 6

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2022 № 8

Розглянуто на засіданні кафедри соціології
та психології Протокол від 17.08. 2022 р. № 7

Розробник:

доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,
доцент Александров Ю.В.

Рецензенти:

1. доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О.М.
2. доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції № 9

1. Психологічні основи проведення окремих слідчих дій:

- 1.1. Психологія огляду місця події;
- 1.2. Психологічні основи допиту;
- 1.3. Психологія очної ставки;
- 1.4. Психологія пред'явлення для впізнання;
- 1.5. Психологія відтворення обстановки та обставин подій;
- 1.6. Психологія обшуку.

Література:

Основна

1. Юридична психологія : підручник / за заг. Редакцією О.М. Бандурки; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.
2. Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. Юридична психологія : підручник. Харків : Право, 2019. 295 с.
3. Юридична психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.Є. Самойлов, М.С. Корольчук, В.М. Корольчук, С.М. Миронець, Г.М. Ржевський. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 432 с
4. Максименко С.Д., Медведєв В.С. Юридична психологія : підручник. Київ : ВД «Слово», 2018. 447 с.
5. Берестенко О.Г. Культура професійного спілкування : навч.-метод. посібник. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 299 с. ел.ресурс.
6. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки ; О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, С. М. Князєв, та ін.; передм. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 242 с.
7. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти : навчальний посібник / кол. авторів; за заг. ред. проф. В.К. Грищука. Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 328 с.

Допоміжна

1. В.Й. Бочелюк Юридична психологія : навч. посібник. Київ : Центр учб.

літ., 2017. 335 с.

2. . Кудерміна О. І. Психологія особи як суб'єкта правоохоронної діяльності : монографія. Чернівці: Наші книги, 2013. 415 с..
3. Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та ін. Юридична психологія. Альбом схем з коментарями : навчальний посібник / заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. 3-є вид., доопр. та доп. Київ : КНТ, 2008. 152 с.
4. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посібник / О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець, Ю.В. Александров та ін. ; за заг. Ред. В.В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с.
5. Варій М.Й. Психологія особистості : навч. посібник. Київ : Центр учб. літ., 2018. 591 с.

Інтернет ресурси

1.URL:http://megalib.com.ua/book/124_Profesiino_psihologichna_pidgotovka_pra_civnikiv_slidchih_pidrozdiliv.html

Текст лекції

1. Психологічні основи проведення окремих слідчих дій.

1.1. Психологія огляду місця події.

Місце події – це джерело пізнавальної інформації. **Огляд місця події - це процес збирання інформації про злочинну дію на місці вчинення за допомогою активного сприйняття, аналізу та синтезу наявних предметів, об'єктів і явищ.** Метою огляду місця події є виявлення і безпосереднє використання матеріальних об'єктів, їхніх ознак і взаємозв'язків, які мають суттєве значення для розслідування події.

Особливість огляду місця події як однієї із слідчих дій полягає в тому, що інформацію, яка отримана в ході огляду, неможливо отримати шляхом проведення інших слідчих дій (наприклад, сліди злому квартири, сліди рук і ніг, розміщення предметів, зникнення окремих речей, наявність чи відсутність деяких документів і т. п.). Саме сприйняття обставин місця події

дає можливість слідчому уявити картину події, на основі отриманої емпіричної бази висунути версії та організувати проведення інших слідчих дій.

З психологічної точки зору огляд місця події включає в себе емпіричне спостереження, активну розумову діяльність (провідними розумовими операціями є порівняння, аналіз і синтез, конкретизація й абстрагування).

Огляду місця події притаманні:

- невизначеність слідчої інформації (на початку розслідування в юриста багато запитань, на які він не в змозі поки що відповісти: що сталося, хто винен у злочині чи нещасному випадку, чому це сталося і т. ін.);
- публічність слідчих дій (огляд місця події повинен проводитися в присутності експертів, працівників органів дізнання, понятих та інших осіб);
- невідкладний характер (огляд місця події проводиться негайно, оскільки будь-яка відстрочка може призвести до зміни обстановки, втрати слідів і доказів, утрату важливої інформації від очевидців і свідків);
- узгодженість дій оперативної групи (чітке розмежування функцій між учасниками оперативної групи, керівником якої найчастіше є слідчий);
- розподілення і переключення уваги слідчого (необхідність сприйняти обстановку місця події в цілому і водночас, виділити найбільш значущі групи об'єктів);
- перевантаження оперативної пам'яті слідчого і висока психологічна напруженість;
- поєднання в діяльності слідчого пізнавального елементу (сприйняття обстановки, фактів, явищ; виявлення між ними причинного зв'язку; висунення версій), пошукового елементу (виявлення змін в обстановці, викликаних діями злочинця, вилучення слідів та інших речових доказів), організаційних елементів (дії з приводу керування оперативною групою) і посвідчувальних елементів (закріплення, посвідчення і фіксація виявлених під час огляду слідів, встановлених фактів, речових доказів шляхом

складання протоколу, схем, креслень, проведення фото- і кінознімання та аудіо- і відеозапису).

Такі обставини дають змогу віднести огляд місця події до най-складніших слідчих дій, оскільки в процесі його проведення вирішується велике коло питань, що вимагають інтелектуального напруження, аналітичного підходу до осмислення і визначення комплексу даних, що стосуються події і можуть згодом відіграти роль доказів у справі.

Інформація, що є на місці події, має різнобічний характер і різну доказову значущість. В її комплексі важливо знайти саме те, що стосується події злочину. **Слідчий повинен прагнути того, щоб огляд місця події був точним, повним, об'єктивним і цілеспрямованим.** Для досвідченого слідчого з розвинутою криміналістичною спостережливістю всі деталі про щось "говорять": пилінка на підвіконні, недопалки, сліди губної помади, відломлені кусочки предметів, залишки їжі тощо. Доречно згадати такі слова: **"Спостережливість. - риса, без якої криміналіста взагалі немає.**

У складному формуванні розумового завдання психологія постає в декількох аспектах, а саме:

- а) сприйнятті обстановки місця події;
- б) уявному аналізі виявлених слідів і речових доказів;
- в) установленні причинного відношення виявленого до події злочину;
- г) створенні уявної моделі події, що сталася.

Проаналізуємо кожний із названих аспектів.

Сприйняття обстановки місця події, здійснюване слідчим, залежить від загальних закономірностей сприйняття яке у слідчого має (повинно мати) специфічні риси, а саме: вибірковість, спрямовану на сприйняття слідів і речових доказів, пов'язаних із подією злочину, точну і швидко оцінку сприйнятого, здатність виявляти в сприйнятому таку інформацію, яка дає можливість знайти інші докази у справі.

Важливу роль у спрямованості сприйняття відіграє та уявна модель, що виникає у слідчого до огляду місця події, у час повідомлення йому про

подію злочину. При огляді місця події слідчий не повинен обмежувати себе пошуком слідів, які відповідають його версії, необхідно шукати і вивчати кожен факт, піддаючи сумніву ознаки спостереження. **При огляді місця події** вже в процесі сприйняття спостерігаються елементи уявного аналізу, що дають змогу відносити сприйняте до об'єктів, які мають значення для справи і містять доказову інформацію, або байдужих у плані пізнання події, відображеної у цьому місці. **Аналіз дозволяє** установити зв'язки певного об'єкта з подією злочину і тим самим з'ясувати коло обставин, що мають значення у розслідуванні справи.

Сприйняття обстановки місця події та аналіз її об'єктів - один зі ступенів пізнання, що здійснюється в процесі розслідування.

Інструментом, що здійснює логічний зв'язок виявленого з діями осіб та іншими доказами, є причинно-наслідкове відношення, яке відновлює, нібито з мозаїчних фрагментів, картину події, де пояснені усі взаємозв'язки.

Уявлення про подію злочину, його механізм, осіб, які його вчинили, формується на основі результатів аналізу виявлених слідів та предметів і встановлення причинних зв'язків між ними та зумовлюється наявною інформацією.

Вирішення розумових завдань при проведенні огляду місця події.

Огляд місця події, що є за своїм характером дослідженням у широкому значенні, вимагає вирішення значної кількості розумових завдань.

Різноманітні за своїм характером завдання можна згрупувати за їхніми цілями: *що стосуються процесів збирання та оцінки доказового матеріалу на місці події, і розумові завдання, пов'язані з організацією дій, що впливають з огляду місця події.* **До перших** можна віднести завдання виявлення інформації, її оцінки, висунення загальних і окремих версій, **до других** - завдання щодо організації дій, пов'язаних із проведенням огляду місця події.

Розумові завдання *першого типу* і насамперед такі, що пов'язані з виявленням(відшукуванням) доказової інформації на місці події, у своєму

конкретному тлумаченні визначаються переліком питань, що розв'язуються у процесі огляду місця події. Їхнє вирішення зумовлюється рекомендаціями криміналістичної тактики («де мала місце подія», «шляхи проникнення на місце події», «кількість осіб, які брали участь у вчиненні злочину» та інш. *Другий тип* розумових завдань, що вирішуються слідчим у процесі огляду місця події, передбачає оцінку виявленої інформації в аспекті її доказового значення (сліди пальців рук та інш.). **Оцінка виявленої інформації** дає змогу здійснювати пізнавальні функції у зв'язку з висуненням на її основі слідчої версії або взаємозалежної і взаємозумовленої безлічі цих версій.

Взаємозв'язок особи злочинця і відображень місця злочину.

В процесі огляду місця події можна одержати інформацію про особу злочинця. Перебування злочинця на місці події передбачає його вплив на навколишнє середовище і залишення відображень(слідів злочину в широкому розумінні). Зміни, що виникають у перебігу вчинення злочину, містять певні відомості про особу злочинця (відносно безперечні або такі, що мають імовірний характер). Під час огляду можна передбачити стать злочинця, вік злочинця, інформацію про анатомічні ознаки злочинця, про кількість злочинців (груповий злочин чи злочин вчинено організованою злочинною групою), наявність злочинного досвіду (злочинний почерк), особливості звичок, нахили, аномалії психіки тощо.

Успіх огляду місця події значною мірою залежить від таких психологічних якостей слідчого, як його спостережливість, знання індивідуально-психологічних особливостей осіб, які належать до кримінального світу, професійний та життєвий досвід, рівень розвитку мислення й уяви, а також інтуїції. Про роль інтуїції в слідчій практиці спеціалісти говорять так: "Слідча практика - це заснована на досвіді і знаннях інтелектуальна здатність швидко, безпомилково знаходити вирішення творчого завдання при обмеженому вихідному матеріалі. Вона відіграє позитивну роль щодо істини, збору доказів, найбільш ефективних прийомів слідства".

1.2. Психологія допиту.

Роль психології в діагностиці особи допитуваного. Допит – слідча (судова) дія, яка є регламентованим кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічним процесом спілкування осіб, що беруть у ньому участь, спрямованим на одержання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі. **Допит - це процес передавання слідчому допитуваним інформації про розслідувану подію чи пов'язані з нею обставини та осіб.** У цьому процесі слідчий має зберігати ініціативу.

Тут функції психології пов'язані з трьома процесами, що зумовлюють зрештою обсяг і рівень пізнання при допиті. До них належать: а) діагностика особи допитуваного (одержання та оцінка інформації багато в чому залежать від знання психічних особливостей допитуваного, що сприяють встановленню з ним психологічного контакту і визначенню системи прийомів, яка може бути найбільш ефективною для одержання показань; б) система психологічних прийомів, що сприяють одержанню інформації (основними методами, що сприяють психологічній діагностиці особи під час допиту, є методи спостереження, бесіди, незалежних характеристик); в) оцінка інформації, одержаної під час допиту, з позицій її вірогідності та доказового значення.

Застосування зазначених методів ізольовано чи у взаємозв'язку дає змогу діагностувати психологічні характеристики особи і використовувати їх у різних напрямках організації допиту: 1) встановлення психологічного контакту; 2) визначення системи тактичних прийомів допиту; 3) визначення характеру і виду можливого та найбільш ефективного психологічного впливу; 4) оцінка одержаної інформації.

Тактико-психологічні прийоми, що сприяють одержанню інформації в процесі допиту, класифікуються на декілька типів відповідно до тих завдань, що ставляться перед ними: а) такі, що усувають конфліктні ситуації і сприяють встановленню психологічного контакту; б) спрямовані на встановлення мотивації показань; в) такі, що сприяють викриттю винного; г)

такі, що сприяють виявленню неправди; г) такі, що актуалізують у пам'яті забуте. Дуже важливо встановити психологічний контакт. У цьому відношенні певний інтерес становлять способи привертати увагу людей, які запропонував Д. Карнегі. Він рекомендує шість способів: 1) виявляти щирий інтерес до інших людей; 2) усміхатись; 3) пам'ятати, що для людини звук її імені - найсолодший і найважливіший звук людської мови; 4) бути хорошим слухачем, заохочувати інших розповідати вам про себе; 5) вести розмову в колі інтересів вашого співрозмовника; 6) давати людям відчувати їх значущість і робити це щиро.

Прийомами, що актуалізують у пам'яті забуте, незалежно від того, який характер має запам'ятовування(довільний чи мимовільний), є пред'явлення речових і оголошення письмових доказів, що сприяють збудженню асоціативних зв'язків і оживляють у пам'яті допитуваного запам'ятоване.

До способів психологічного впливу, що використовуються для актуалізації забутого, слід віднести і допит на місці події, що переслідує мету активізації спогадів у зв'язку з повторним сприйняттям обстановки, в якій спостерігалася подія.

Необхідно визначити мотиви, якими керується особа при даванні показань (мотиви каяття, обмови, неправди, приховування певних обставин, пов'язаних із особою обвинуваченого).

Важливо для слідчого - це оперування викриваючою інформацією (оголошення показань та інш.). У виявленні неправди одну з головних ролей відіграє постановка контрольних запитань, підставою для формулювання яких є дані, зібрані у справі, а також обставини, відносно яких слідчий має точні відомості.

Процес формування показань. Знання психологічних закономірностей формування показань сприяє ефективній тактиці допиту та оцінці одержаної інформації. Процес формування показань традиційно поділяється на три стадії: **сприйняття, запам'ятовування та відтворення.**

Психологічні особливості допиту неповнолітніх. Знання цих особливостей має важливе значення для правильного обрання прийомів установлення психологічного контакту, режиму проведення допиту, здійснення впливу на неповнолітнього, оцінки його показань.

Неповнолітні - це особи, які не досягли 18-літнього віку. Для дітей дошкільної вікової групи характерна кмітливість, їх сприйняттю притаманна деталізація. Для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку характерними є наявність підвищеного навіювання і схильність до фантазування.

Підлітковий вік— це перехідний етап від дитинства до дорослості. Принципово нова відмінна риса цього віку - «почуття дорослості». Підліткам притаманні імпульсивність, швидка зміна настрою, негативізм.

Старший шкільний вік (рання юність) - завершальний етап переходу до дорослості. Старші школярі характеризуються досить високим розвитком психічних процесів. Рання юність - це вік формування світогляду.

Психології неповнолітніх притаманне **явище конформізму**. **Сприйняття дій**, зумовлене нестійкістю уваги, слабкістю логічного мислення, схильністю до фантазування, відрізняється від сприйняття дорослих: **1) поверховістю; 2) фрагментарністю; 3) яскравим емоційним забарвленням.**

При підготовці до допиту неповнолітнього здійснюється вибір місця та обстановки допиту (вдома, у школі, в кабінеті слідчого), що має сприяти встановленню психологічного контакту та одержанню необхідної інформації.

У процесі допиту неповнолітнього слідчому необхідно встановити з ним психологічний контакт, слід допомогти у формуванні правдивих показань.

1.3. Психологія очної ставки.

Очна ставка - це слідча(судова) дія, яка передбачає одночасний допит раніше допитаних осіб про обставини, щодо яких були дані істотно суперечливі показання. Очна ставка може бути проведена між двома

допитаними раніше свідками, між двома обвинуваченими чи підозрюваними. Вона може бути проведена також у суді. **Сутність очної ставки** полягає в тому, що слідчий пропонує кожному з допитуваних дати показання про обставини, в яких виявлено істотні суперечності. Під час проведення очної ставки допитуваним може бути дозволено ставити запитання один одному.

Проведення очної ставки передбачає «ефект присутності» (або соціальної інгібіції), коли обвинуваченому необхідно давати показання у присутності іншої особи, яка знає дійсні обставини події, що відбулася. У психології це явище іменується **інгібіцією соціальною** - погіршення продуктивності виконання діяльності в присутності інших людей.

Володіючи всіма рисами допиту, очна ставка вельми специфічна не тільки в процесуально-тактичному, а й у психологічному відношенні. З точки зору психології очна ставка - це специфічне психічне спілкування, яке розвивається між трьома особами. Саме це і служить підставою для самостійного розгляду даної слідчої дії в юридичній психології.

Характерною особливістю цього психічного спілкування є те, що в більшості випадків на початку очної ставки принаймні між двома її учасниками мають місце конфліктне ставлення і висока емоційна напруженість. Це обумовлюється наявністю протиріч у їхніх показаннях, які часто носять досить гострий характер. Характерною психологічною особливістю очної ставки є необхідність постійного, невідривного спостереження слідчого за особами, що допитуються.

Важливе значення має **вибір часу** проведення очної ставки. З проведенням її можна поспішити і можна безнадійно спізнитися. Якщо потерпілий пережив сильне душевне потрясіння, викликане злочинним діянням, не потрібно поспішати з проведенням очної ставки між ним і правопорушником. Недобросовісний учасник, здогадуючись про проведення очної ставки, не повинен знати про день і час її проведення. У цьому випадку фактор раптовості підсилює психологічний вплив на особу, яка дала неправдиві свідчення.

При проведенні очної ставки **регулятором процесу спілкування є слідчий. Слідчому необхідно контролювати свій власний стан.** Якщо в очній ставці бере участь **неповнолітній** (свідок, потерпілий, обвинувачений) або визнаний розумово відсталим, дану слідчу дію слід проводити в присутності педагога, батьків або законного представника цього учасника. Встановивши підстави для проведення очної ставки, **слідчий вирішує питання про доцільність її проведення.** При цьому повинна враховуватися можливість надання психологічного впливу на сумлінного учасника з боку зацікавленої особи з метою схилити до дачі вигідних для нього свідчень шляхом погроз або викликаючи до себе жалість.

Тактико-психологічні особливості очної ставки визначаються: розширеним складом її учасників, ускладненим інформаційним обміном; сильним психологічним впливом учасників очної ставки один на одного; зниженням рівня прогнозу слідчого; можливістю зміни показань; підвищеним ступенем тактичного ризику. При проведенні очної ставки рекомендуються такі прийоми: супровід спілкування пред'явленням доказів, маскуванні цілей очної ставки, раптовість її проведення, приховування поінформованості слідчого про ті чи інші обставини. Як психологічний вплив пропонується проведення декількох очних ставок підряд із несумлінним учасником чи проведення очної ставки у поєднанні з допитом. Існують рекомендації щодо проведення очних ставок із наростаючою силою (одна за одною).

На ефективність очної ставки впливає і правильно обране місце її проведення.

Тактика очної ставки має багато спільного з тактикою проведення допиту. **Тактичні прийоми,** використовувані в ході її проведення, залежать від тієї ситуації, в якій вона проходить. Все різноманіття ситуацій, що виникають при цьому, може бути зведене до чотирьох типовим випадками: а) один з учасників сумлінно помиляється; б) один з учасників говорить правду, а інший бреше; в) обидва учасники дають неправдиві свідчення, але з різних

обставин справи; г) обидва учасники дають неправдиві свідчення, але по-різному пояснюють розбіжності.

1.4. Психологія пред'явлення для впізнання

Психологічні закономірності сприйняття зовнішності людини, предметів.

Пред'явлення для впізнання – слідча (судова) дія, сутність якої полягає у встановленні тотожності чи розбіжності пропонованого об'єкта з його уявним образом, відображеним у пам'яті того, хто впізнає. Процес упізнання може бути зображено у вигляді схеми, яка поєднує його сутність і розвиток, що охоплюють три основні елементи:

- а) сприйняття зовнішності людини або сприйняття якого-небудь об'єкта;
- б) повідомлення про прикмети зовнішності або ознаки сприйнятих об'єктів;
- в) упізнання сприйнятих об'єктів серед пред'явлених.

Розглянемо більш докладно суб'єктивні і об'єктивні чинники, які впливають на правильність сприйняття. До системи суб'єктивних чинників належать **психічний стан людини** під час сприйняття (хвилювання, страх та ін.), **спрямованість уваги, тривалість сприйняття, фізичний стан** (біль, хвороба тощо), **стан органів чуття вибірково до сприйманого** (зорове, слухове, дотикове чи інше сприйняття).

Пред'явлення для впізнання є слідча дія, що полягає у пред'явленні потерпілому, свідкові, підозрюваному, обвинуваченому особи або предмета з метою його ототожнення з об'єктами уявному образу, що зберігся в результаті попереднього спостереження цих об'єктів у зв'язку з розслідуваною подією злочину. Сутність пред'явлення для впізнання складається в ідентифікації конкретного об'єкта за його уявного відображення.

Таким чином, **шляхом пред'явлення для впізнання** можуть бути отримані докази у справі. Але при цьому слід враховувати і той факт, що впізнання є виключно складним психологічним процесом.

Підготовка до цієї слідчої дії є обов'язковою криміналістичною та процесуальною умовою успіху впізнання. **Плануючи пред'явлення для**

впізнання, слід передбачити: мету цієї слідчої дії, провести попередній допит впізнаючого про обставини, за яких він спостерігав відповідну особу або предмет, про прикмети і особливості, за якими він може провести впізнання; здійснити підбір об'єктів, серед яких буде пред'являтися; визначити вибір часу і місця пред'явлення для впізнання, запрошення осіб, які повинні брати участь при проведенні цієї слідчої дії.

Ідентифікаційна сутність впізнання. Впізнання розглядається як процес і результат ідентифікації особи за чуттєво-наочним відображенням(сприйняттям). **Специфіка ідентифікаційного процесу** при пред'явленні для впізнання полягає в тому, що він здійснюється у прихованій формі, суб'єктивний характер і непростежувальність якої ускладнюють, а іноді виключають контроль за перебігом її виконання.

Сутність ідентифікації в процесі пред'явлення для впізнання полягає в збігу уявного образу запам'ятованої раніше зовнішності з комплексом ознак зовнішності однієї з осіб, пред'явлених для впізнання.

До тактичних прийомів зокрема, належить постановка нагадувальних запитань, психологічною основою яких є повідомлення допитуваному інформації, що допомагає відновити в його пам'яті обставини події. Такі тактичні прийоми включають також широке використання фотороботів.

Якщо об'єкт, що підлягає пред'явленню, можуть пізнати кілька осіб, необхідно перед пред'явленням допитати їх усіх.

Величезне значення для проведення пред'явлення для впізнання має своєчасність пред'явлення об'єктів.

Також, важливе значення для пред'явлення для впізнання має правильний вибір слідчим обстановки, часу і місця пред'явлення об'єкта.

Дійсно, якщо той чи інший вид освітлення (денне світло, світло електричної лампи і т. д.) або різний характер погоди (дощ, сніг, туман) можуть у якійсь мірі вплинути на правильність показань впізнаючого, то об'єкт слід пред'явити при такому ж вигляді освітлення і по можливості при таких же

метеорологічних умовах, які були в момент початкового сприйняття пізнає об'єкт, який тепер пред'являється йому для впізнання.

Місцем пред'явлення об'єкта зазвичай є кабінет слідчого. Однак, коли у впізнаючого погана пам'ять, доцільно пред'явити йому об'єкт в тому місці, де він спостерігав його перший раз

1.5. Психологія відтворення обстановки та обставин події

Психологічні основи слідчого експерименту. Експеримент відіграє одну з головних ролей у пізнанні істини в будь-якій галузі діяльності людини.

Перевірка показань на місці - це слідча дія (або форма відтворення обстановки і обставин злочину), яка полягає у показі раніше допитаним обвинуваченим, підозрюваним, свідкам чи потерпілим певного місця, пов'язаного з розслідуваною подією, у розповіді про вчинені на цьому місці дії, демонстрації окремих дій (у необхідних випадках) та зіставленні (порівнянні) слідчим свідчень, наданих цими особами, з об'єктивною обстановкою на місці. Тому **необхідність у застосуванні цієї дії виникає, коли слідчому неможливо іншим способом зіставити показання допитуваного з реальною картиною місця події, або коли є сумніви у достовірності таких показань або результатів проведення інших слідчих дій** (огляд місця події).

Більшість криміналістів одноставно визнає, що сутність перевірки показань на місці полягає в таких чергових діях;

- 1) **показ** - дії особи, що полягають у доведенні до відома всіх учасників жестами, рухами інформації про якісь об'єкти й обставини, що стосуються події злочину;
- 2) **розповідь** - словесний виклад особою, показання якої перевіряються, відомостей про події, факти, обставини, дії, процеси, відносини тощо;
- 3) **демонстрація** - показ особою об'єктів, пов'язаних із подією злочину, або демонстрація дій, учинених обвинуваченим, потерпілим на місці події злочину;

4) **зіставлення** - пізнавальний прийом, що полягає в аналізі будь-якого об'єкта, порівнянні з урахуванням певних параметрів із чим-небудь і формуванні синтезуючого висновку.

Слідчий експеримент із погляду його пізнавальної ролі у процесі розслідування структурно подано на рис. № 1.

Рис. 12. Структура слідчого експерименту.

З'ясування ролі і значення слідчого експерименту в кримінально-процесуальному пізнанні пов'язане з дослідженням психологічної характеристики слідчого експерименту як окремої слідчої дії. До неї в першу чергу належать питання про необхідність проведення експерименту і прогнозування його результатів.

Необхідність проведення експерименту впливає з аналізу наявних у справі доказів, що формують певну версію.

До психологічної характеристики слідчого експерименту належать дані обстановки та його умови, а також можливість відтворити емоційний стан особи у процесі проведення експерименту.

Відтворення обстановки події (воно рівнозначне моделюванню об'єктивних чинників події) має характер істотного наближення, що дає змогу створювати об'єктивно необхідні умови для експерименту.

Психологічною основою такого відтворення є моделювання обстановки, реально і психологічно(у плані її оцінки учасником) необхідної для проведення експерименту.

Відтворення обстановки і обставин події, а також дій певних осіб при проведенні слідчого експерименту становлять його сутність.

Однак якщо вимога, що стосується обстановки експерименту, здійснена, то питання про вимоги щодо **психіки індивіда** викликає сумніви у можливості і доцільності такого відновлення.

Дійсно, **психічний стан особи**, пов'язаний із тією чи іншою подією, відтворити у цілому неможливо, оскільки він зумовлений низкою обставин, продиктованих конкретною обстановкою події.

Заслуговує на увагу питання про оцінну діяльність слідчого, здійснювану щодо експерименту. Вона складається з трьох етапів, що відповідають етапам проведення експерименту. **Першим етапом** є оцінка можливостей експерименту, **другим** - оцінка його перебігу, сутності та варіантності дослідів, **третім** - оцінка його результатів.

Психологічні основи перевірки показань на місці. Перевірка показань на місці - слідча дія, що полягає у зіставленні показань про пов'язані з певним місцем обставини злочину з фактичною обстановкою на цьому місці, показаною слідчому в присутності понятих особою, яка дала показання, з метою з'ясування їхньої достовірності.

Перевірка показань на місці має на меті одержання нових фактів, а також перевірку, уточнення фактів, вже встановлених під час розслідування. Перевірка показань на місці як окрема слідча дія має певні психологічні

закономірності, що визначають її пізнавальну цінність. До таких закономірностей належать: 1) здатність особи сприймати і запам'ятовувати обстановку, в якій відбувається та чи інша подія;

2) просторова орієнтація особи при відтворенні обстановки в загальному або фрагментарному вигляді, природному або видозміненому;

3) психічний вплив обстановки події на особу, яка повторно перебуває на цьому місці.

1.6. Психологія обшуку

Психологія приховування. **Обшук - слідча дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих осіб із метою відшукування і вилучення об'єктів, що мають значення у справі.**

На відміну від огляду місця події пошукова діяльність слідчого під час обшуку здійснюється частіше за все в умовах безпосереднього контакту з особами, не зацікавленими в успішності його діяльності, і обстановці відкритої психологічної протидії. Тому при розгляді психологічних особливостей обшуку, слід виділити дві частини: **психологічні особливості діяльності слідчого (шукає) під час обшуку і психологічні особливості поведінки обшукуваного (ховає) під час обшуку.**

Обшук - це слідча дія, метою якого є пошук і вилучення прихованих предметів і документів, що мають доказове значення для розкриття злочину. У ході обшуку можуть оглядатися (і досліджуватися) ділянки місцевості, житло, різноманітні будівлі, внутрішня обстановка приміщень, особисті речі, одяг і навіть тіло людини (в т.ч. зачіски і природні отвори в тілі людини) з метою виявлення інформації, яка могла б сприяти розслідуванню злочину.

Не дивлячись на протидію з боку обшукуваного (тому що цілі учасників обшуку суперечать один одному, що вже зумовлює конфліктну ситуацію), **слідчий може і повинен використовувати фактори, що сприяють успіху обшуку. Це, перш за все, підготовка (у т.ч. числі і психологічна) до провадження обшуку, цілий ряд особистісних якостей і навичок слідчого, спостереження і аналіз результатів цього спостереження.**

Як зазначає В. Л. Васильєв, в ході підготовки до обшуку слідчому рекомендується одержати відповіді на наступні питання:

- Що варто шукати? Як виглядають розшукувані предмети (форма, колір, запах і т.д.)?
- Що являє собою об'єкт, який підлягає обшуку (площа об'єкта, рельєф об'єкта, його планування, кількість приміщень, кількість дверей та вікон і їх розташування, наявність меблів і її розташування і т.д.)?
- Хто, крім обшукуваного, може знаходитися на об'єкті під час проведення обшуку?
- Яке штучне і природне освітлення об'єкту обшуку?
- Чи є на об'єкті телефон або інші засоби зв'язку (рація, дзвінок, селектор і т.п.)?
- Де можуть бути шукані предмети?
- Хто буде проводити обшук?
- Які технічні засоби та інші матеріали взяти з собою?
- Коли найзручніше почати обшук?
- Скільки часу він може тривати? і т.д.

Чим докладніше слідчий відповість на зазначені вище питання до обшуку, тим менше несподіванок буде його підстерігати в момент проведення обшуку і тим більше шансів на успіх при його проведенні.

Крім того, **суттєвою є і психологічна підготовка** до обшуку, формування, так званої, цільової установки на успішне проведення обшуку, тобто **створення того емоційного настрою**, який супроводжує будь-якої творчої та пошукової діяльності. Адже для того щоб знайти щось - треба цього дуже хотіти. А невпевненість в собі, в успіху справи, проведення пошуку "про всяк випадок, а раптом чого-небудь знайдемо" є в психологічному відношенні одним з **найбільш серйозних перешкод** на шляху успішного проведення обшуку.

Серйозною психологічною перешкодою є і розсіювання уваги слідчого в умовах незнайомої і багатопредметної обстановки.

З'ясування психологічних закономірностей обшуку в плані його пізнавальної функції має велике значення для слідчої практики. **Пізнавальна роль психології при обшуку полягає у двох основних напрямках:**

- 1) установленні психологічних закономірностей, що складають основу приховування тих чи інших об'єктів;
- 2) розробленні тактичних прийомів, спрямованих на оптимальне проведення цієї слідчої дії.

Пізнавальна роль психології приховування полягає у виявленні тих розумових побудов, що лежать в основі дій особи, яка приховує об'єкти, що підлягають вилученню при обшуку. Для того щоб знайти шукану річ, необхідно проникнути у психологію того, хто ховає, підпорядковану певним розумовим стандартам, за допомогою яких вирішуються завдання, пов'язані з прихованням того чи іншого об'єкта.

Завдання для обшукуваного: а) обрання місця приховування; б) маскування прихованого; в) вибір лінії поведінки, що передує обшуку і супроводжує його.

Реакції обшукуваного реєструються слідчим на основі особистих уявлень, що узагальнюють життєвий досвід, стосовно взаємозв'язку внутрішнього психологічного стану особи та її поведінки ззовні.

Рефлексивне управління. Рефлексивне управління як імітація мислення іншої особи і обрання індивідом у зв'язку з цим певного напрямку власних дій трапляється в багатьох галузях діяльності людини, у тому числі тієї, що пов'язана із вчиненням злочинів.

Психологічні основи виявлення. Розшукові версії. Запорукою успіху обшуку є ретельна підготовка до його проведення, що охоплює два періоди - **інформаційний та інтелектуальний.** Перший передбачає збирання інформації про обшукуваного, причому інформації найширшого плану; **другий** - висування версій, які містять у своїй основі рефлексивне управління.

Збирання інформації, у свою чергу, охоплює: 1) інформацію щодо

приміщення, його розташування, особливостей, підступів, входу, виходу, а також вбрання, якщо завданням обшуку є обшук приміщення;

2) інформацію про особу, яка підлягає обшуку, що дозволяє слідчому одержати уявлення про особу стосовно оцінок її професійних та інтелектуальних рис, які можуть бути використані нею для приховування шуканих об'єктів.

Рефлексивне мислення підготовляє розроблення розшукової версії. Якщо рефлексивне мислення за своєю сутністю означає пошук шляхів розв'язання завдання з виявлення місця приховування об'єкта, то **розшукова** версія має більш високий результат, який узагальнює розумовудіяльність слідчого щодо виявлення шуканого і виражає сформульоване припущення про місце його приховування.

Розшукова версія у цьому аспекті має конкретний і лаконічний характер. Її конкретність залежить головним чином від **обсягу знань слідчого про приховуваний об'єкт** (пістолет, ніж, діаманти, наркотики, закривавлений одяг, частини трупа тощо). *Чим точніше визначено предмет пошуку, тим лаконічнішою і конкретнішою буде розшукова версія.*